

Elkészült az európai miserepertoárok összehasonlító rendszere. A rendszer kidolgozása két lépésben történt, a futamid első felében a temporale, majd később a sanctorale szabványosított sablonja készült el. Ez már önmagában sok forrás átvizsgálását feltételezte, annak felmérése érdekében, hogy milyen zenei tételeknek kell helyet kapniuk egy ideális „teljes” rendszerben. Ezt követte, szintén két fázisban, a források szabványosított inventáriumának elkészítése. A temporale rendszerébe összesen kb. 100 graduale, illetve missale inventárium került be, ez kb. 40 magyarországi és 60 külföldi forrást jelent. A külföldi források nagyobb része közép-európai (cseh-morva, lengyel, délnémet), de minden nagyobb régiót reprezentál néhány forrás. Az utolsó időszakban a források sanctorale részének rendszerbe illesztése is elkezdődött, ezek egy részének bedolgozása azonban a már a pályázat lezárulása utáni időfeladata. Két honlap is készült az inventáriumok közzétételére: egy hazai igények szerint, egy másik pedig a hasonló külföldi adatbázisok rendszerébe illeszkedve. A forrásfeldolgozás megkönnyítése érdekében intenzív forrásdigitalizálás is folyt, a futamid alatt kb. 150 forrás digitalizálása fejeződött be (mikrofilmről vagy helyszíni fotózással). Elkészült az Ulászló-graduale kiadásához szükséges bevezető és fényképanyag, valamint a kódex tartalmának és képanyagának kereshető adatbázisát tartalmazó CD-ROM anyaga.

A system has been created for the comparison of European Mass repertories. It took place in two stages, in the first phase the standardized template was created for the Temporale, then during the second phase for the Sanctorale. The working-out of the system required beforehand the survey of many sources in order to measure which musical items should be taken up in a ‘complete’ ideal system. It was followed by the inventorying of the sources according to the standardized system. At first about 100 sources were entered into the Temporale system (c. 40 Hungarian and 60 foreign sources). The majority of the foreign sources are from Central Europe, but all other larger regions are represented by at least a few sources. In the last phase of the project the insertion of the Sanctorale parts of the sources has started, but a portion of this task is unfinished yet. We prepared two websites for the publication of the inventories: one for our local requirements, and another to be integrated into the system of similar foreign internet databases. The analysis of the sources were connected with their digitization, during the project c. 150 sources have been digitized (partly from microfilms, partly from the original manuscripts). For the planned edition of the Graduale Wladislai we prepared the complete introductory study, the digital photos of the manuscript for the facsimile and the material of the CD-ROM containing the searchable database of the inventory and images of the codex.

Szakmai beszámoló a GRADUALIA project keretében végzett munkáról

A Gradualia célkitűzései:

Az alapvető cél a középkori miserepertoárok olyan összehasonlító rendszerének és adatbázisának a létrehozása volt, amely a zsolozsma területén már hosszú idő óta létezik (ld. Cantus Index, Cao-Ece program). Az összehasonlító kutatásnak, amelynek az egész Európában elterjedt liturgikus hagyományok esetében különös jelentősége van, ugrásszerű lökést adott a digitalizálás, amelynek révén korábban elképzelhetetlen mennyiségű forrás kerülhet a kutató szeme elé egyidejűleg (korábban CD-n, ma már egyre inkább online). Ennek jelentőségét a Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Kutatócsoportja is felismerte, s már 1998-ban (többek között OTKA támogatással) megkezdte nagyszabású projektjét, amelynek célja az intézet több mint 800 (magyar és külföldi) forrást tartalmazó mikrofilm-gyűjteményének digitalizálása volt. Bár a jelen pályázat indulásakor már több mint a gyűjtemény fele digitálisan hozzáférhetővé vált, a hosszú távú program korántsem ért a végére, így természetes módon a Gradualia pályázatnak is integráns része lett.

1. A digitalizálás

A filmek digitalizálását 3 külső munkatárs végezte, lényegében folyamatosan. Minden forrás digitalizált képeiből készült egy archivális (eredeti felbontású) változat, és ugyanakkor minden forrásnak elkészítettük egy használatra alkalmassá tett, részben szerkesztett, ún. uzuális változatát is. A sok száz forrás az intézet belső hálózatán egyidejűleg hozzáférhető a kutatók számára, illetve CD-n kölcsönözhető. Fontos megjegyezni, hogy amit a munka eredményeképpen digitális formában a kutató „kézhez kap”, az nem egyszerűen egy adott fizikai objektum mechanikusan elkészített digitális változata, hanem egy ellenőrzött, kutatói szemmel értelmezett és gondozott, a háttérismeretek segítségével kialakított hitelesített forrásanyag, amely minősége, diszpozíciója, számozása, adatolása tekintetében a lehető legtöbb segítséget nyújtja a további kutatáshoz. Amint a részbeszámolókból is kiderül, évente átlag 30 kódexet digitalizáltunk, azaz a teljes futamidő alatt (beleszámítva az 1 év hosszabbítást) kb. 150 forrással gyarapodott a digitális gyűjtemény. A CD-k elkészítésével a folyamat nem ért véget, az elkészült anyagok részletes információkat (a forrás és a digitális változat adatait) tartalmazó adatbázisba kerültek, amelynek internetes változata napra készen ad tájékoztatást az immár 17 éve tartó munka állásáról és a hozzáférhető liturgikus kódexekről (www.zti.hu/earlymusic/CD-Catalogue/CD-Catalogue.html).

A digitalizálásnak fontos szerepe van a liturgikus kéziratok vizsgálatában, a legkülönbözőbb részproblémák kutatásában, ám a hagyományok összehasonlító elemzését az segíti igazán, ha a kódexek tartalmát, tehát a liturgikus praxist pontosan, részletesen és áttekinthető formában rögzítő tartalomjegyzékek kapcsolódnak hozzá. Sőt, a megfelelő szakértelem birtokában elkészített indexek – ha nem is helyettesítik a forrás közvetlen vizsgálatát – maguk is a kutatás forrásává avanszálhatnak. Hasonlóan a hagyományos kodikológiai munkák, katalógusok forrásleírásaihoz (pl. Radó Polikárp munkái) azzal a különbséggel, hogy azok deskriptív jellegével szemben arra törekszenek, hogy a liturgikus repertoár egészét maradéktalanul reprezentálják. Ezek hasznosságát és az irántuk megmutatkozó igényt

egyaránt jól mutatja, hogy a középkori liturgikus hagyományok kutatói milyen megengedőleg viszonyulnak ahhoz a problémához, hogy itt mégiscsak közvetítő forrásról van szó, amelynek hitelessége sok tényezőn múlhat. Sőt, az ilyen tartalomjegyzékeket közlő hagyományos vagy internetes publikációkat a szakirodalomban teljes jogú hivatkozásként ismerik el (pl. Cantus Database, Portuguese Early Music Database, Cantus Planus in Polonia, Fontes Cantus Bohemiae, Slovakian Early Music Database, Manuscriptorium, etc.), bár az ilyen adatbázisok készítői ma már arra is törekszenek, hogy információikat a faksimile elérhetővé tételével ellenőrizhetővé tegyék.

Némileg más úton jár a Zenetudományi Intézetben kidolgozott, és 1988-tól útjára bocsátott CAO-ECE program, amely az említettek „pozitivistá” megközelítésével szemben nemcsak közvetíteni kívánta a kódexek tartalmát, hanem értelmezni és mint repertoárt valódi összehasonlításra alkalmas egységes rendszerben közölni. E módszer magasabb célja a források egyes csoportjaiban lényegileg azonosan megmutatkozó hagyományok megragadása volt. A GRADUALIA pályázat keretében ezt az utat kívántuk követni, amikor úgy döntöttünk, hogy a digitalizált miseforrásinkhoz korábban készült hagyományos tartalmi indexeket egy univerzális összehasonlítást lehetővé tevő szisztéma szerint dolgozzuk át, bővítjük tovább.

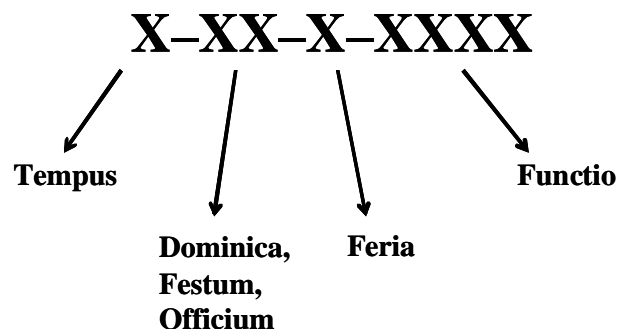
2. Összehasonlító rendszer kidolgozása az európai miserepertoárok feltérképezésére

2.1 *Temporale*

Első lépésként a liturgia éves ünnepi ciklusa összehasonlító rendszerének kidolgozását kezdtük meg. A CAO-ECÉ-hez hasonlóan itt is egy számokkal kifejezett liturgikus mátrixot kíséreltünk meg létrehozni, amelyben egy adott szám ünnepi és liturgiai szempontból mindig ugyanazt a pozíciót jelöli. Egy olyan keretrendszert, amely egy ideális, teljes liturgikus rend szempontjából értelmez és sorrendbe rak minden tételt, függetlenül attól, hogy egy adott kódexben azok ténylegesen abban a rendben vannak-e feljegyezve. Az ilyen módon elrendezett tartalomjegyzékek számítógép segítségével univerzálisan összehasonlíthatóvá válnak. A lényeges különbség más rendszerekkel szemben (pl. Cantus Database, Cantusindex) az, hogy az összehasonlító rendszer nem adott tételeket, énekeket, hanem az énekek liturgikus rendszerben elfoglalt helyét tekinti azonosítási pontnak.

A GRADUALIA rendszere nem lehetett a CAO-ECE rendszerének mechanikus átvétele a zsolozsma és a mise lényeges szerkezeti különbségei miatt. Míg például a CAO-ECE egy folyamatos számsorra épült, a mise esetében olyan számsor kialakítása látszott kívánatosnak, amely nemcsak a sorrendet biztosítja, hanem tkp. kódolt formában utalást tartalmaz a liturgikus időszakra, az ünnepre, a napra és a műfajra egyaránt (1. példa):

1. példa

Ez a rendszer nemcsak egy adott liturgikus pozíciót azonosít egyedien, hanem pl. egy-egy műfajhoz is mindig ugyanazt a számot rendeli (pl. Introitus: 200). Jóllehet ennek az elképzelésnek egy kezdetleges formáját már 2009-ben bemutattam a nemzetközi Cantus Planus konferencián (Dobogókő, 2009. aug. 23–29.), a források feldolgozása során a rendszer folyamatos korrekcióra szorult, a többé-kevésbé definitív forma kialakítása a pályázati munka 2. évének végére történt meg.

Mivel ez a korrekciós folyamat a pályázati feladat érdemi részét érinti, érdemes legalább két aspektusát valamelyest részletezni.

a) A repertoár belső differenciáltsága

A liturgikus éven végigvonuló misék standard tételeinek a katalogizálása a fenti elv szerint viszonylag problémamentesen megoldható volt. Az olyan típusú, részben rendszerszerű különbségekre, mint pl. egy helyett több (2–5) alleluia alkalmazása egy misén belül, részben nem rendszerszerű többletek kezelésére, mint amilyen az alternatív tételek bejegyzése, a rendszert eleve felkészítettük. Azonban vannak olyan időszakok, különleges alkalmak, amikor a standard tételekhez más, változó, változó számú egyéb tétel is csatlakozik (processziók), illetve az adott ünnep szertartásának különlegességei folytán a rendszeres miseszerkezet kontúrjai elmosódnak (nagyheti szertartások). Ezeket a különleges helyeket és a repertoár standard részeit igen nehéz egységes rendszerbe integrálni.

Éppen ezért a munka során felmerült annak a lehetősége, hogy tekintsünk el a teljes repertoárt magába foglaló egységes rendszertől, s a csak nagy nehézségek árán közös nevezőre hozható szakaszokat elkülönítve vizsgáljuk. Ez módszertanilag leegyszerűsítette volna a helyzetet, ám a tudományos célt, amely a teljes miserepertoárok minél szélesebb körű összehasonlítását célozta, csorbította volna. Ezért úgy döntöttünk, hogy mindenképpen az egységes rendszer kiépítésére törekszünk. Mivel nemcsak arról van szó, hogy a speciális szertartások eltérnek a megszokottól, hanem arról is, hogy kötetlenebbek és forrásonként eltérő szerkezetűek, az újabb és újabb források bevonásakor a rendszer folyamatos korrekciójára volt szükség.¹

b) A liturgia változatai

Jóllehet a miseliturgia Európa-szerte egységesebb képet mutat a zsolozsmahagyományoknál, a teljes repertoárok minden részletre kiterjedő (tételsorok, dallamok, tónusok, szöveg-dallampárosítások, hagyományra jellemző vagy egyedi tételek stb.) összehasonlítása alapján az egyes hagyományok, forráscsoportok, források eltérő arculata rajzolódik ki. Éppen ennek felszínre hozatala az összehasonlító rendszer célja. Azonban mivel a változatok nemcsak egyes pontokat vagy a tételek sorrendjét érinthetik, hanem olykor magát a liturgikus szerkezetet, annak „berendezettségét” is, előre megjósolhatatlan volt, hogy az univerzálisnak szánt összehasonlító rendszert mire kell felkészíteni. Azaz, a rendszer kidolgozásának és a források átvizsgálásának kéz a kézben kellett haladnia, legalábbis egy kellően széles, lehetőleg minden fontosabb régiót és korszakot reprezentáló forrásbázis

¹ Az egyéni különbségekre jó példa az Esztergomi Missale Notatum esete, amelyben pl. a húsvét utáni 6. vasárnapot követő hét rogációs ünnepén a misét lezáró communiót követően nem kevesebb mint 27 járulékos tétel van bejegyezve, főleg antifonák. A korrekcióra jó példa a Virágvasárnapi mise introitusát megelőző processziós anyag. Itt a források olyan változó számú és összetételű tételsort adnak meg, hogy az újabb tapasztalatok fényében a mise első tételére kezdetben alkalmazott számot 100-ról 200-ra kellett módosítani.

átvizsgálásáig. E munka kiindulópontját a magyar források képezték, majd a források körét folyamatosan bővítettük és kiterjesztettük a közép-európai régió (cseh-morva, lengyel, osztrák, dél-német), majd a távolabbi nagy régiók (Itália, Németország, Franciaország, Anglia) forrásaira. Ennek a folyamatnak a során a rendszert többször módosítottuk, míg kb. a futamidő első felének végére sikerült egy véglegesnek tekinthető szisztémát megalkotni, amely már alkalmas volt mindenféle miseforrás egységes feldolgozására.²

A miseforrások indexelésén és a rendszer korrekcióján 5-6 munkatárs dolgozott, részben megbízott külső munkatársak, részben a pályázat alkalmazottai, illetve a Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténet Osztályának munkatársai. Az évek során az alábbi források temporaléjának tartalmi indexe készült el (ebbe részben azok a források is beletartoznak, amelyek kezdetleges tartalomjegyzéke már korábban elkészült, ám amelyeket az új, összehasonlításra alkalmas rendszer szerint teljesen át kellett dolgoznunk):

a) Magyarországi források

1. Kassai Graduale I-II 16. sz., Budapest, OSzK, Clmae 172a-b,
2. Esztergomi Missale Notatum 14. sz., Pozsony, Archiv mesta, EC Lad. 3, EL 18.
3. Bakócz Graduale 15-16. sz., Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Mss.I.1., Mss.3b.
4. Futaki Graduale 1463, Istanbul, Topkap Seray, 2429.
5. Patai Graduale 16. sz., Budapest, OSzK, Fol.lat.3522.
6. Szántó Graduale 1418-23, Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 114.
7. Újhelyi Graduale 1623, Budapest, Egyetemi Könyvtár, A 115.
8. Szentjobbi Graduale 14. sz., Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyáneum, R.I.96.
9. Szepesi Graduale 1426, Szepes, Káptalani Könyvtár, Ms. Mus. 1.
10. Nyitrai Graduale 16. sz., Pozsony, Štátny ústredný archiv, Nr. 67.
11. Ulászló Graduale 16. sz., Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Mss.I.3.
12. Erdélyi Graduale 1534, Budapest, OSzK, Fol. Lat. 3815.
13. Gyulafehérvári Graduale 16. sz., Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyáneum, Ms. IX. 57.
14. Kolozsvári Graduale 1528, Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyáneum, Mss. I. 1.
15. Brassói I Graduale 14. sz., Brassó, Fekete templom archívuma, Ms. I. F. 67.
16. Zágrábi Graduale 14. sz., Zágráb, Archiv Hrvatske Akademije, III. D. 182.
17. Zágrábi nyomtatott missale, Velence 1511.
18. Brassói II. Graduale, 16. sz., Sibiu, Biblioteca Muzeului Brukenthal, Ms. 759.
19. Missale Notatum Zagrabiense, 13. sz., Güssing, Bibliothek des Franziskanerklosters, 1/43.
20. Zágrábi Graduale 18. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 6
21. Missale Zagrabiense, 14. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 168.
22. Missale Zagrabiense, 14. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 13.
23. Missale Zagrabiense, 14. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 73.
24. Missale Zagrabiense, 14. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 133.
25. Missale Zagrabiense, 15. sz., Zágráb, Metropolitanska Knjižnica, MR 26.
26. Missale Zagrabiense, 14. sz., Zágráb, Archiv Hrvatske Akademije, III. D. 23.
27. Ágostonos Graduale, 14. sz., Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 34.
28. Ferences Graduale, 14. sz., Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 123.

² Két példát említünk a számos hasonló eset közül arra, amikor a forráskutatás eredményei a rendszer módosítására kényszerítettek. 1. A középkori források jellemzően az Adventben csak a vasárnapokra adnak meg anyagot, hallgatólagosan azokat kell ismételni hétköznapon is. Ezért az „ideális” rendszerben kezdetben a hétköznapokkal nem számoltunk. Az augsburgi hagyomány forrásainak megismerése során derült ki, hogy ezen változtatni kell, ott ugyanis sajátos módon az Advent 3-4. hetének hétköznapjaira a vasárnapitól eltérő alleluiát írnak elő. 2. A Vízkereszt utáni évközi vasárnapok esetében eleinte az általános gyakorlatból indultunk ki, amely szerint legfeljebb 3-4 vasárnapra adnak saját tételeket, amennyiben az adott évben a húsvétól függően több vasárnap van, a korábbi miséket ismétlik. Kiderült, hogy számos (pl. francia) úzusban az elméletileg lehetséges mind a 6 vasárnapot berendezik, így külön helyet igényelnek. Ennek következtében a hetvenedvasárnapal kezdődő részt elmozdítását (átszámozását) követelte.

29. Missale Poseniense, 14. sz., Budapest, OSzK, Clmae 214.
30. Missale Poseniense, 14. sz., Budapest, OSzK, Clmae 215.
31. Missale Poseniense, 15. sz., Budapest, OSzK, Clmae 218.
32. Missale Poseniense („Rosenthal”), 1488, Budapest, OSzK, Clmae 218.
33. Missale Poseniense, 14. sz., Budapest, OSzK, Clmae 220.
34. Missale Poseniense, 15. sz., Budapest, OSzK, Clmae 222.
35. Csukárdi Missale, 14. sz., Alba Iulia, Biblioteca Națională a României-filiala Batthyaneum, Mss. II. 134.
36. Gyergyói Missale, 1428, Gheorgheni, Parochia Romano-Catolica, 845.
37. Heltaui Missale, 14. sz., Cisdanie/Heltau, Parochia Evangelica Luterana, s. sign.
38. Kálmáncsehi Missale, 15. sz., Záhgráb, Hrvatski Državni Arhiv, No. 355.
39. Pálóczi-missale, 15. sz., Budapest, OSzK, Clmae 359.
40. Missale Paulinorum, Velenca 1506.
41. Missale Strigoniense, 15. sz., Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Mss.I.20.
42. Missale Ultramontanorum, 1480, Budapest, OSzK, Inc 175/b.

a) Külföldi források

43. Krakói Graduale 15. sz., Kraków, Biblioteka Kapitulna, Ms. 43.
44. Graduale Cisterciense, 1381-87, Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Ms. I. F. 416.
45. Velencai Graduale, 12. sz., Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Mss. Rossi 231.
46. Kölni Graduale, 15. sz., Budapest, OSzK, Clmae 259.
47. Mladoboleslavsky Graduál Janicka Zmilelého z Písku, Mladá Boleslav, Okresní muzeum 21691.
48. Plzensky Graduál Martina Stupníka 1491, Praha, Knihovna Národního muzea XII A 20.
49. Graduale Salzburgense, 14. sz., München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15730.
50. Graduale-Antiphonale Piacenza, 12. sz., Piacenza, Biblioteca e Archivio Capitolare, 65.
51. Chartusian Gradual, 12. sz., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ms. 22.
52. Graduale Pragense, 15. sz., Prága, Národní knihovna, Ms XIII 5c.
53. Hesseni Graduale, 13. sz., Kassel, Landesbibliothek, Theol. Quarto 5.
54. Laoni Graduale, 9. sz., Laon, Bibliothèque municipale, Ms. 239.
55. Graduale Aquilegense, 13. sz., Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Mss. Rossi 76.
56. Ravennai Graduale, 11-12. sz., Modena, Biblioteca e Archivio Capitolare, Ms. O. I. 7.
57. Graduale et Sacramentarium (Salzburg-Passau), Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 14208.
58. Graduale-Antiphonale Salzburgense, 12. sz., Wien, Österreichische Nationalbibliothek, SN 2700.
59. Graduale Cisterciense, 12. sz., Colmar, Bibliothèque municipale, Ms. 445.
60. Missale Coloniense, Köln, 1494.
61. Graduale Narbonne, 11-12. sz., Paris, Bibliothèque Nationale, lat. 780.
62. Graduale Ratisbonense, 1000 k., Bamberg, Staatsbibliothek, Ms. Lit. 6.
63. Graduale Trier (Codex Peter Bohn), 13. sz., Trier, Stadtbibliothek, 2554/21197.
64. St. Thomas Graduale, 14. sz., Leipzig, Archives von St. Thomas, Cod. 371.
65. Missale Olomucense, 15. sz., Olomouc, Státní vědecká knihovna, M III 6.
66. Missale Olomucense, 1472-1477, Olomouc, Státní vědecká knihovna, M III 7.
67. Wislicai Graduale saec. 14, Kielce, Biblioteka Seminarium Duchownego, s.n.
68. Krakói Missale Notatum 14. sz., Kraków, Biblioteka Kapitulna, Ms. 3.
69. Krakói Graduale 15. sz., Kraków, Biblioteka Kapitulna, Ms. 45.
70. Krakói Graduale saec. 1543, Kraków, Biblioteka Kapitulna, Ms. 46.
71. Wrocławski Graduale 1429, Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, M 1194.
72. Wrocławski Graduale 1416, Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Ms. 7566.
73. Prágai Graduale 15. sz., Praha, Národní knihovna, XII A 21.
74. Prágai Graduale saec. 15, Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, B 1714.
75. Graduale ex Bohemia saec. 15, Praha, Národní knihovna, XIV A 1.
76. Graduale 1470, Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, II A 2.
77. Brünni Missale Notatum saec. 13/2, Brno, Archiv mesta, 6/11.
78. Graduale saec. 15, Záhgráb (Zagreb), Metropolitanska Knjiznica, MR 177.
79. Gnieznói Graduale 1536, Gniezno, Bibl. Archidiecezjalne, 195.
80. Klosterneuburgi Graduale saec. 14, Stiftsbibliothek, CCI 588.
81. Graduale Pataviense, impressum Wien 1511 (Das Erbe Deutscher Musik, Vol 87).
82. Quedlinburgi Graduale saec. 12-13, Berlin, Staatsbibl. Preussischer Kulturbesitz, Mus. ms. 40078.

Figyelembe véve, hogy a pályázat tervezésekor évi 10-15 forrás tartalmi indexének elkészítését tartottuk elképzelhetőnek, s ez alapján a teljes futamidőre vetítve 50-60 tartalomjegyzékkel számoltunk, a fenti több mint 80 forrással a tervet jóval túlteljesítettük.

2.2 Sanctorale

Már a zsolozsmaforrások korábbi feldolgozása során (CAO-ECE) nyilvánvalóvá vált, hogy módszertani szempontból a temporale és a sanctorale anyagát célszerű külön kezelni. Ezt indokolják mind a strukturális különbségek, mind az a tény, hogy a sanctorale összeállítása (egy bizonyos törzsanyagot, s a jellemző lokális szenteket leszámítva) lényegesen szabadabban történhetett a temporalénál. Ez azt jelenti, hogy a források és hagyományok között megmutatkozó azonosságok és eltérések jelentősége itt más mércével mérendő, mint a temporale esetében. Ugyanakkor a temporalénak a főünnepek pilléreire nyugvó dramaturgiai felépítésével szemben a sanctorale naptári rendszert követ.

A sanctorale összehasonlításra alkalmas rendszerének kidolgozása a futamidő második felében indult el, akkor, amikor a temporale kialakításának korrekciós fázisa lényegében lezárult és folyamatossá vált az újabb és újabb források bedolgozása. Több kísérleti elgondolást követően olyan rendszer mellett döntöttünk, amely a temporaléhoz hasonlóan azonosítja az egyes tételeket, tételszerkezeteket, az énekelt liturgikus összetevők hierarchiáját, és azt kombinálja egy naptári rendszerrel. Mindezt oly módon, hogy teret enged az olyan eseteknek, amikor adott napon több szent ünnepe lehetséges, illetve amikor egy adott szentnek több offíciuma is van.

A korábban készült „deskriptív” tartalomjegyzékekbe a szentek anyagát is belevettük. A sanctorale összehasonlító szisztémájának elkészülte után kettős feladat előtt álltunk: egyrészt a korábbi, valóban csak a források tartalmának áttekintésére szolgáló indexeket át kellett alakítani és át kellett számozni, másrészt a fenti forráslista nagyszámú, csak temporalét tartalmazó indexeit ki kellett egészíteni a sanctorale anyagával is. Fontos megemlíteni, hogy olyan rendszert kívántunk létrehozni, amely mintegy egyesíti a Cantus Database és a CAO-ECE előnyeit, azaz egyaránt alkalmas a források de facto tartalmának és elrendezésének áttekintésére, ugyanakkor képes azok anyagát a liturgia alapján értelmezve egységes és összehasonlítható formába rendezni.³

Mivel a sanctorale összehasonlító rendszerének kidolgozására csak a futamidő második felében került sor, természetes, hogy a feldolgozott források száma elmaradt a temporale forrásanyagától. Míg a teljes magyarországi hagyomány sanctoraléját sikerült feldolgozni, a fenti listában közölt külföldi forrásoknak mintegy harmada került már be a sanctorale rendszerébe is.

3. A forrásindexek online publikálása és internetes összehasonlító rendszerük kidolgozása

Az eddig elmondottak tükrében világos, hogy a miseforrások tartalmi indexei egyszerre képviselnek kutatási eredményeket és ugyanakkor kiindulópontjai lehetnek további, elsősorban összehasonlító kutatásoknak. Részben az eredmények megismertetése, részben a

³ Fizikai értelemben tehát egységes inventáriumok készültek, amelyeken belül a számozás alapján lehet az eltérő jellegű részeket (pl. temporale-sanctorale) szétválasztani és külön vizsgálat tárgyává tenni. Megjegyzendő, hogy bár nem ritka, hogy a kódexkészítők a temporale és a sanctorale anyagát külön kötetbe helyezték, a források tekintélyes része egy kötetbe foglalta őket, s ez is igen gyakori, hogy a kettőt még tömbök szerint sem választották szét, hanem időszakok szerint vegyítették őket.

kutatás számára hozzáférhetővé tétele érdekében a témavezető internetes alkalmazást fejlesztett ki. Ezen valamennyi feldolgozott forrás részletes listája megjelenik, sorrendbe rakható könyvtípus, lelőhely, proveniencia szerint, illetve az egyes források teljes tartalma is megjeleníthető (2. példa):

The screenshot shows a web browser window with the URL earlymusic.uhu.gradualia/gradualia.html. The page title is "Bakócz Gr. I-II. (Temporale)". The main content is a table titled "Temporale Sanctonale Complexe" with a "[Manuscript Order]" link. The table lists various musical entries with columns for manuscript number, type, genre, text, and folio numbers. A sidebar on the left contains navigation links for the GRADUALIA project, including "Department of Early Music", "GRADUALIA Home", "About the Project", "Principles of GRADUALIA", "Practical Information", "Publications", "List of Sources", "Traditions/Ideal Forms", "Compare Tables", "Search Database", and "Maintained by Gábor Kész".

Manuscript Number	Type	Genre	Text	Folio Numbers		
10100700	Adv	D1	Intr	Ad in Tempore	8	f. 1/1
10100701	Adv	D1	V	Veni inus Dominus	8	f. 1/1
10100700	Adv	D1	Gr	in usum qui	1	f. 1/1v
10100701	Adv	D1	V	(Veni tuus Dominus)	1	f. 1/1v
10200700	Adv	D2	Off	(Deus tu convertens)	3	f. 1/2
10200600	Adv	D2	Comm	Jerusalem surge	2	f. 1/2
10300200	Adv	D3	Intr	Gaudete in Domino	1	f. 1/2
10300201	Adv	D3	V	Et pax Dei	1	f. 1/2
10300200	Adv	D3	Gr	Qui sedes Dominus	7	f. 1/3
10300201	Adv	D3	V	Qui regis Israel	7	f. 1/3
10300400	Adv	D3	All	Excita Dominus	4	f. 1/3
10500400	Adv	D5	Off	Reverentia Domine	4	f. 1/2v
10500600	Adv	D5	Comm	(Uicite susillanines)	7	f. 1/2v
10500610	Adv	D5	H	(Benedictus es Domine)	7	f. 1/1
10500600	Adv	D5	Gr	Qui regis Israel	8	f. 1/1v
10500600	Adv	D5	Off	Exculta satis	3	f. 1/5
10570600	Adv	D5	Comm	Excultavit ut gigas	8	f. 1/5v
10400200	Adv	D4	Intr	Veneno rostri Domine	1	f. 1/5v
10400201	Adv	D4	V	Peccavimus cum patribus	1	f. 1/5v
10400300	Adv	D4	Gr	Prope est Dominus	1	f. 1/6
10400400	Adv	D4	All	Veni Domine	1	f. 1/6
10400410	Adv	D4	All	Prophetes sancti	2	f. 1/6v
10400700	Adv	D4	Off	Ave Maria gratia plena	8	f. 1/7
10400700	Adv	D4	Comm	Per uirga concipiam	1	f. 1/7
20100701	Nat	Vig	Intr	in die nativitate	8	f. 1/7
20100701	Nat	Vig	V	Domini in terra	8	f. 1/7
20100700	Nat	Vig	Gr	in die nativitate	2	f. 1/7v
20100201	Nat	Vig	V	Qui regis Israel	2	f. 1/7v
20100700	Nat	Vig	Off	Tollite portas	0	f. 1/0
20100600	Nat	Vig	Comm	Reverentia gloria	1	f. 1/0
20200200	Nat	Nat/VI	Intr	Dominus cavit ad me	2	f. 1/0v
20200201	Nat	Nat/VI	V	Quare fremuerunt	2	f. 1/8v
20200300	Nat	Nat/VI	Gr	Tecum principium	2	f. 1/8v
20200301	Nat	Nat/VI	V	Dixit Dominus	2	f. 1/8v
20200400	Nat	Nat/VI	All	Dominus cavit ad me	8	f. 1/0v
20200500	Nat	Nat	Sedu	Grates nunc omnes	1V	f. 11/10v
20200600	Nat	Nat/VI	Off	Lapsentur caeli	1	f. 1/9v
20200600	Nat	Nat/VI	Comm	In splendoribus sanctorum	6	f. 1/9v
20200600	Nat	Nat/VI	Intr	Lux fulgebit	8	f. 1/10
20300201	Nat	Nat/VI	V	Dominus regnavit	8	f. 1/10
20300300	Nat	Nat/VI	Gr	Benedictus qui venit	5	f. 1/10v
20300301	Nat	Nat/VI	V	in nomine domini est	5	f. 1/10v

2. példa

A fenti illusztráción a Bakócz-graduale temporaléjának eleje látható. Mint az ábrán látható linkek sejtetni engedik, külön megjeleníthető a temporale, a sanctorale vagy akár a teljes forrás egyszerre, s a megjelenítés történhet a forrás eredeti sorrendjében („Manuscript Order”) vagy a Gradualia liturgikus sorrendjében, amelyet a bal oldali számoszlop képvisel.

Az internetes alkalmazás központi elemét és egyúttal a tudományos koncepció legfőbb elemének gyakorlati megvalósulását képviseli az interaktív automatikus összehasonlító funkció. Az adatbázis bármely forrasi kiválaszthatók, s a liturgikus számsor alapján a program automatikusan elvégzi az összehasonlítást, sőt kiemeli a különbségeket. Az alábbi példán a Bakócz-graduale és a Kassai Graduale évközi részének (Per Annum) egy szakaszát mutatja, s jól rámutat az általában hagyományra jellemző vasárnapi alleluia-sorozatok különbségeire (3. példa). A képen az is jól látható, hogy a listák elvileg adott műfajra is leszűkíthetők, ami igen hasznos, mert egy-egy műfaj liturgikusan elrendezett repertoárjának összevetésére ad módot:

The screenshot shows a web browser window displaying the GRADUALIA website. The page title is "Comparing Sources or Traditions of the Mass Repertory (Temporale)". The main content is a table with four columns: "Numerus", "Liturgy", "GrBa", and "GrCa". A dropdown menu is open over the "All genres" column, showing a list of liturgical genres such as "All genres", "Antiphon", "Ite sanctorum", "Hymn", "Graduel", "Alléluie", "Intrant", "Sequence", "Tract", "Offertory", and "Communion". The table lists various liturgical texts and their corresponding source numbers and traditions. For example, the first row shows "Ite te Domine speravi" in the GrBa column and "Oratio genae plaudite" in the GrCa column. The table is organized into sections based on the liturgical genres listed in the dropdown menu.

3. példa

4. A Gradualia rendszerének integrálása egy nemzetközi adatbázisrendszerbe

Nemzetközi kapcsolataink révén merült föl egy új, az eddigiektől eltérő számítógépes alapokon nyugvó online rendszer kidolgozásának elképzelése, amely idővel majd átveheti a jelenlegi, a fentiekben bemutatott honlap szerepét. Az elképzelést a gregoriánkutatás területén tapasztalható legújabb törekvések tették időszerűvé. E törekvések lényege a különböző országokban működő, eltérő forrásanyagra koncentráló, de hasonló jellegű énekadatbázisok összekapcsolása. Egy ilyen „metaadatbázis” lehetővé tenné, hogy egy-egy gregorián tétel elterjedtségéről, konkrét forrásokban való előfordulásáról a lehető legszélesebb körből, európai léptékekben kapjunk információt. E keresőrendszernek vannak objektív feltételei, nevezetesen, hogy a különböző adatbázisok szervesen összekapcsolhatók legyenek, és összekapcsolásuk központilag legyen koordinálva. Az új GRADUALIA honlap (Hungarian Chant Database) elkészítésével (melybe a hasonló internetes alkalmazásokat, többek között a nagy presztízsű Cantus Database-t működtető cseh kutatót, Jan Koláčeket vontuk be) egy olyan, folyamatosan bővülő nemzetközi hálózathoz csatlakoztunk, amely már most is széles körből származó (kanadai, portugál, cseh, szlovák, lengyel) résztvevői vannak (cantusindex.org).

A csatlakozás célja nyilvánvalóan kettős: 1. egyrészt a hazai kutatás hasznára válik, amennyiben korábban elképzelhetetlen mértékben megnöveli és megkönnyíti a magyar középkor liturgikus repertoárjának hozzámérését az összeurópai anyaghoz; 2. az eddiginél is jobban beemeli a magyar forrásokat a nemzetközi köztudatba, s forrásait a nemzetközi forrásokkal egy rendszerben kereshetővé teszi. Az alábbi példa jól mutatja, hogy a

Cantusindex rendszerében keresett dallam előfordulási adatai között immár nemcsak a külföldi adatbázisok, hanem a magyar forrásokat közlő Hungarian Chant Database is megjelenik (4. példa):

The screenshot shows the Cantus Index website interface. At the top, there is a navigation menu with links for ABOUT, CHANTS, MELODIES, GENRES, FEASTS, and CONTACT. The main content area displays search results for the identifier 'g00777'. The genre is listed as 'I ecclst' and the feast as 'Dom. 4 Quadragesimae'. The full text is 'Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi in domum Domini ihesus'. Below this, there is a section titled 'Chants in sources' which lists various databases with the number of concordances found in each. A blue arrow points to the 'Hungarian Chant Database (-CD)' entry, which has 3 concordances. To the right, there is a search box and a section for 'Authoring information' showing the date added, last update, and the user 'CANIUS Database'. At the bottom right, there is a table of 'Chants with similar words / phrases' with columns for 'Full text' and 'ID'.

4. példa

5. Az Ulászló-graduale faksimile kiadása és CD-ROM publikációja

A miseforrások kiadásával kapcsolatban a pályázatban felvetett lehetőségek közül az Ulászló-graduale kiadása mellett döntöttünk. Az egyik késő középkori monumentális (talán az egyik legnagyobb méretű) díszkódexünkről van szó, amelynek keletkezési körülményeivel, megrendelésével és ambivalens (a többi magyarországi forrásétól elütő) tartalmával kapcsolatban sok a talány és mind ez ideig megválaszolatlan kérdés. Bár a mai napig nem tudjuk pontosan, ki rendelte és milyen célból, monumentális mérete és pazar kiállítása alapján mindenképpen a legmagasabb (udvari) körökhöz és a legrangosabb kódexkészítő műhelyekhez kapcsolható. A kódex kutatástörténetében talán éppen a keletkezési hely és a kódexkészítő meghatározása képviseli a legtisztázottabb pontot. Eszerint a kézirat cseh műhelyben készült, s készítője minden bizonnyal a neves Jan Zmily de Písek (vagy az ő műhelyéhez, iskolájához tartozó személy) volt. Díszítéseinek, miniatúráinak, sajátos iniciáléinak köszönhetően a kötet igazi művészettörténeti, kultúrtörténeti érdekesség, amely a hasonló, elsősorban cseh környezetben használt (de vö. Zalka-antiphonale) kódexek illusztris sorába illeszkedik. Ezen tulajdonságai szinte predestinálják faksimile formájában történő kiadására. A faksimile-kiadás a kódex megfelelő minőségű digitális fotózását igényli, amire 2013 nyarán kerítettünk sort az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár akkori vezetőjének engedélyével.

Ugyanakkor tartalma alapján többretegű, részben vegyes tartalmú kódexről van szó, amely nemcsak a magyar, hanem a cseh kódexek sorába sem illeszkedik maradéktalanul. Számos egyéni vonása ötvözi a magyarországi és a regionális sajátosságokat, s standard repertoárja mellett a kor néhány divatos, szűkebb környezethez tartozó darabokat is közöl

(pl. utrakvista tételeket). Emellett, bár eredeti rendeltetését és használati helyét nem ismerjük pontosan (a kutatók egy része a budai királyi kápolnát valószínűsíti, de ez is vet fel kérdéseket), több helyen és eltérő időben való használat nyomait, rétegeit is őrzi, részben utólag, többféle hangjegyzéssel és írástípussal beírt tételek, részben megjegyzések, rubrikák formájában. E kérdéseket, részproblémákat, rétegeket a pályázat keretében részletekbe menően tanulmányoztuk, s számos tudományos előadást, tanulmányt szenteltünk nekik (ld. a publikációk jegyzékét). Ezen munkák alapján összeállítottuk a tervezett kiadás bevezető tanulmányát, amely külön fejezetekben tárgyalja a kódex elnevezésének és keletkezésének kérdéseit, tartalmát, notációját, művészettörténeti értékelését, repertoárjának liturgiai és zenei rétegeit. Ez azt jelenti, hogy a könyv formátumú (a Musicalia Danubiana sorozatba szánt) faksimile-kiadás feltételei és a anyagai lényegében elkészültek. A kiadás feltételei közé tartozik a Főszékesegyházi Könyvtár, illetve fenntartójának, Erdő Péter bíborosnak az engedélye. A tárgyalások ez ügyben már megtörténtek, az elvi hozzájárulást megkaptuk, jelenleg zajlik a részleteket rögzítő kétoldalú megállapodás szövegének véglegesítése.

A tervezett kiadás azonban nem mindenben követi a Musicalia Danubiana sorozat eddigi köteteit: a hagyományos könyv alapú kiadás mellé CD-ROM-ot kívánunk mellékelni, amely nemcsak a kódex képanyagát tartalmazza, hanem azt összekapcsolja a kódex tartalmának részletes, sokrétűen elemezhető adatbázisával. Ezen a ponton kapcsolódik össze a publikációs terv és a Gradualia tudományos koncepciója. A CD-ROM melléklet adatbázisa ugyanis egy olyan tartalomjegyzékre épül, amely a Gradualia fentiekben vázolt rendszere alapján készült. Igen részletes tartalomjegyzékről van szó, amely nemcsak a liturgikus zenei tételeknek a listáját tartalmazza (amely egyébként akár a liturgikus rend, akár a kódex eredeti sorrendjében megtekinthető), hanem a részletes (zenei, liturgiai, kodikológiai) értékeléshez szükséges számos egyéb adatot is: a tétel tónusát, a szöveg-dallampárosítás sajátosságát, az esetleges hiányokat, sérüléseket, a scriptor hibáit, referenciaadatokat, az adott tétel nemzetközi katalógusokban használt azonosítóit, a nemzetközi összehasonlításban használt ún. Cantus-azonosítót stb. A kódex képanyagát és a tartalomjegyzéket összekapcsoló, kereshető adatbázis CD-ROM-on működő változata, amelynek programozásával külső szakembert bízunk meg, elkészült.

A kiadás feltételei tehát mind a könyv formátumú részt, mind a CD-mellékletet illetően adottak. A tényleges kiadást azonban, annak nagy költségei miatt, a jelen pályázat már nem tette lehetővé, annak realizálásához a későbbiekben további céltámogatásra lesz szükség.